

Hvad kan du opleve i området ?

Området sydøst for Viborg er et storslået landskab: Store dalsystemer med de kendte åer og søer: Gudenåen, Nørreåen, Tange Sø og Viborg-søerne.

Men med en smule ekstra viden kan du opleve langt mere: Du kan her se mange spor af, hvad vandet og dets kraft har betydet for egnens befolkning gennem tiderne.

Du kan besøge Danmarks største vandkraftværk Gudenå-centralen, med El-museet om elektricitetens historie. På det arbejdende fabriksmuseum Bruunshåb Gl. Papfabrik kan du se, hvordan man den dag i dag laver pap på gammeldags maner. Du kan også se flere mindre møller, hvor man har udnyttet vandets kraft. Enten til malning af korn, krydderier og benmel eller til valkning af klæde.

Hvad kan folderen bruges til ?

Med folderen i hånden kan du finde rundt i området, læse om områdets seværdigheder og se dem i en sammenhæng.

Den viste rute er ca. 63 km og velegnet til både cykel og bil. På ruten kommer du forbi de fleste af områdets seværdigheder. På kortet har de numrene **1-17**.

Kortet viser desuden mange andre offentlige veje. Du har derfor gode muligheder for at sammensætte helt din egen tur. Husk blot, at adgang normalt kun er tilladt på de offentlige veje, og ikke på markveje og privat ejendom!

Endelig kan du kombinere en tur Jylland rundt på cykel med en rundtur på Viborg-egnen: Ruten her i folderen følger den nationale cykelrute **2** mellem Viskum og Viborg.

God tur !

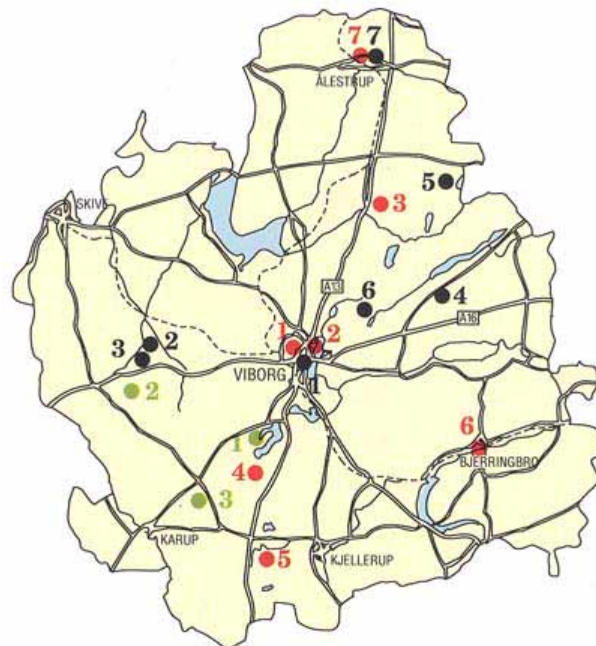
På Viborg-egnen kan du også besøge:

Seværdigheder:

- 1. Viborg Domkirke
- 2. Mønsted Kalkgruber
- 3. Daugbjerg Kalkgruber
- 4. Tjele Gods
- 5. Verdenskortet
- 6. Blomstergården Batum
- 7. Den Jydske Rosenpark

Natur:

- 1. Hald Sø
- 2. Daugbjerg Dås
- 3. Kongenshus
Mindepark



Museer:

- 1. Viborg Stiftsmuseum
- 2. Skovgård Museet
- 3. Hvolris
- 4. E Bindstouw
- 5. Blicheregnens Museum
- 6. Gudenådalens Museum
- 7. Danmarks Cykelmuseum

Folderen er udarbejdet af:



Viborg Amt

Miljø og Teknik

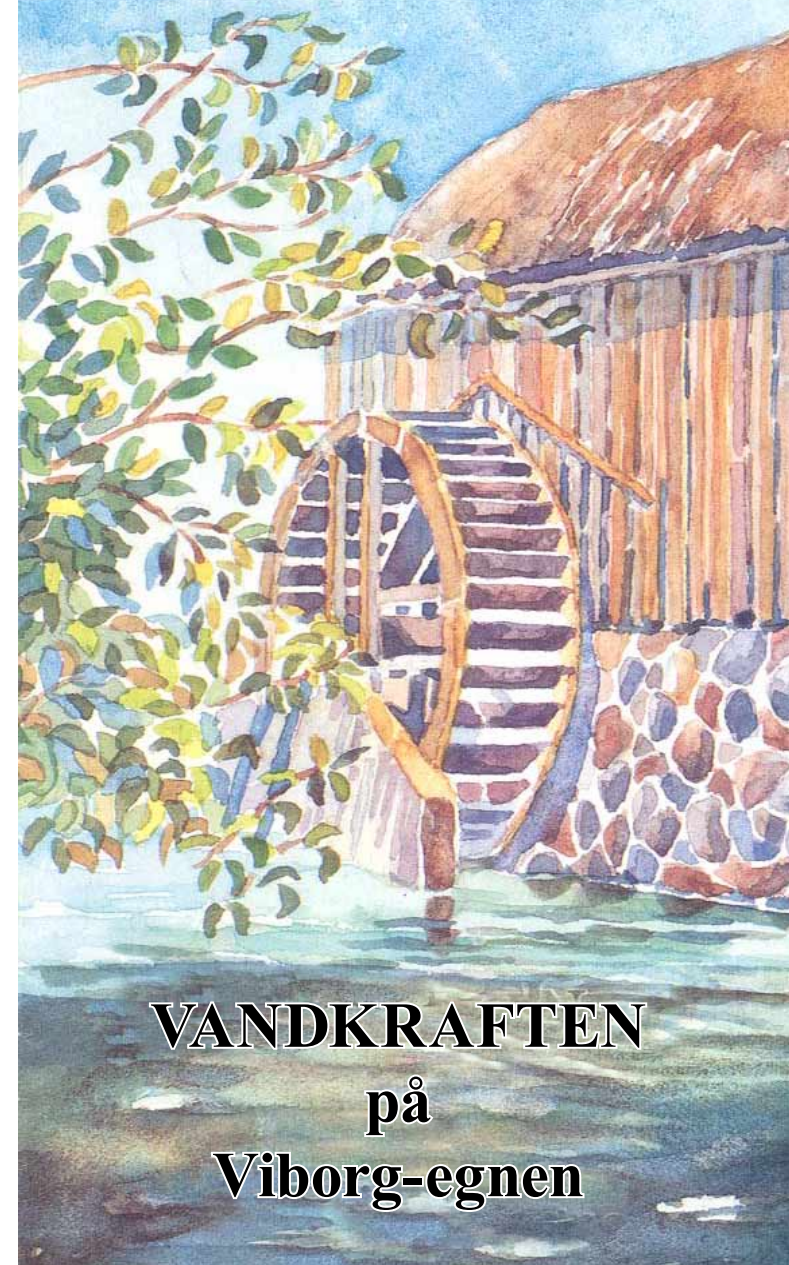
☎ 87 27 17 00

med bistand fra **Viborg Stiftsmuseum**.

Illustrationer: Birte Mølgaard.



Ture i Viborg amt



VANDKRAFTEN

på

Viborg-egnen

Adalene

Gudenådal og Nørreådal præger landskabet mellem Viborg og Randers, hvor terrænet blev formet under den sidste istid. Vand- og ismasser trak brede furer gennem morænelandet og efterlod et mønster af tunneldale, småsøer, ådale og bakkedrag. Gudenådal kommer fra syd og bøjer ved Tange mod øst. Fra vest kommer Nørreådal. Oprindeligt var den en tunneldal, der ledte vandet til isranden ved Dollerup. Herefter var den afsmeltningssdal, og for syv tusind år siden trængte stenalderhavet ind i bunden af Nørreådal.

I dag flyder Nørreåen dovent gennem frodige enge, kranset af lave lyng- og kratbevoksede bakker.

Bebyggelser og trafiklinier viser dalenes store betydning for menneskers levevilkår. Spor af stenalderbosætninger findes langs åløbene. Senere blev landsbyer placeret oppe i morænelandet tæt på dalkanten. For at undgå stigningerne blev jernbaner anlagt i kanten af ådalene, hvor der var bæredygtig bund. Langå-banen følger Gudenåen fra Langå til Tange og Fårup-banen fulgte Nørreåen fra Bruunshåb til Viskum.

Vandmøllerne

Talrige møllehjul drejede engang ved de mange bække og åløb, som har deres udløb i Gudenåen og Nørreåen. Vandkraften var i århundreder menneskets mest konstante energikilde. De første vandhjul stod midt i strømmen, men i middelalderen lærte danskerne at opstemme vandet i bække og åer. Vandets hastighed blev herved øget, og det samme gjorde trækraften på møllehjulet. Mølledammen bag dæmningen var en opsøret energireserve, og som en sidegevinst fik mølleren fiskevand og høslet. Malning af korn var længe møllernes vigtigste funktion. Men i industriens barndom fik vandkraften også stor betydning som stabil og billig energi.

Pramfarten

Før jernbanen holdt sit indtog var åerne vigtige transportveje. Størst betydning havde pramfarten på Gudenåen. De sorttjærede, fladbundede pramme blev trukket af pramdragere fra Randers til Bjerringbro. Herfra overtog heste det slidsomme arbejde med at trække prammene til Silkeborg. Ved Gudenåcentralen i Tange ligger en af de gamle pramme, der kunne laste op til 25 tons.

17 spændende steder



Søndermølle

1. Søndermølle har gennem de senere år været genstand for en omfattende restaurering.

Den første mølle blev grundlagt ca. 1350 ved sydenden af Viborg-søerne, og i de næste 600 år fik Viborgs borgere malet brødkorn på Søndermølle.

Fra begyndelsen af 1800-årene indgik møllehjulene ved Søndermølle i industriens tjeneste. En lille benmøllefabrik, et klædevalkeri og et farveri blev installeret sammen med kornkværnene, og vandkraften blev suppleret med to hollandske vindmøller og en dampmaskine.

Søndermølle Uldspinderi afløste benmøllefabrikken i 1890. Vask og spinding af dansk uld fortsatte helt frem til 1988.

2. Mølleådal. Fra Søndermølle snor Mølleåen sig de små to kilometer til Bruunshåb gennem et fredet dalstrøg. Cyklistere kan benytte stien på østsiden af åen. Dalen er karakteristisk midtjysk med enge, rørsump og bakker med egekrat og lyng. I området øst og nord for Mølleåen findes afmærkede ture for både vandrere og cyklistere.

3. Bruunshåb Mølle er i dag hjemsted for det arbejdende fabriksmuseum Bruunshåb Gl. Papfabrik. Museet er åbent for besøgende i sommerhalvåret.

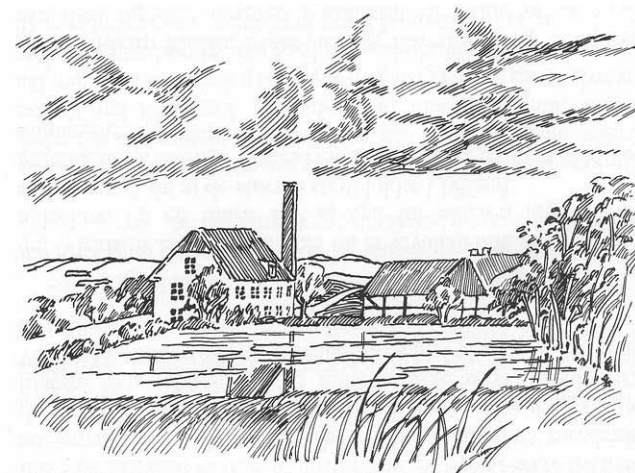
Et imponerende industrieventyr knytter sig til stedet, idet industrimanden Johannes I. Bruun i 1820-erne ombyggede møllen til en af samtidens betydeligste klædefabrikker. Virksomhedens fortrin var den betydelige vandkraft. I starten måtte fabrikanten dog hente kvalificeret arbejdskraft i Tyskland og

fra Fredericia. Talrige børn fandt også arbejde ved fabrikkens væve og spindemaskiner.

Bruunshåb Klædefabrik indstillede produktionen i 1913. Fabrikken lå for afsides, efter at vandkraften havde mistet sin betydning. I stedet blev bygningerne indrettet til papfabrik. Behovet for masser af vand ved papirfremstillingen var her en vigtig forudsætning, og A/S J. Smiths Papfabrik hørte i 1930'erne til en af landets største.

4. Fårupbanen. Fra Bruunshåb er det muligt at cykle ad den gamle Fårup jernbane gennem Nørreådal mod øst. Bilister kan følge Vibækvej. I bakkerne langs ådalens nordside findes flere gamle hulvejs-spor fra middelalderlige vejforløb. Ved Nørreåen neden for Pramhus lå engang en ladeplads, hvorfra varer til og fra havnen i Randers blev lastet og losset.

5. Vibæk Mølle blev opført i 1830 som filialfabrik til Bruunshåb Klædefabrik. I 1856 ombyggede Søren Wistoft møllen til en af landets første landbrugsmaskinfabrikker. Hammerværk og drejebænke var koblet på mølleværket. En tid fremstillede Wistoft også krydderikværne, og i ledige stunder satte han sine folk til at male krydderier til købmændene i Viborg. I 1880 købte kommunen fabrikken og indrettede den til fattiggård. Vibæk Mølle er i dag i privateje. Møllehus og mølledam er fjernet.



Subæk Mølle

6. Subæk Mølle er en gammel boghvedemølle. I 1840-erne tumlede en holstensk håndværker med at omdanne den til papirfabrik, men heldet svigtede ham, og kornmalningen blev genoptaget. Den idyllisk beliggende mølledam er bevaret. Vandtilførslen sker alene fra kraftige kildevæld i bakkeskråningerne mod nord.

7. Viskum Hovedgård. Gården og den smukt beliggende Viskum Kirke tilhørte oprindeligt bispestolen i Viborg. Den nuværende hovedbygning er opført ca. 1780 i ny klassicistisk stil. Kirken har et usædvanligt smukt sengotisk våbenhus af røde mursten.

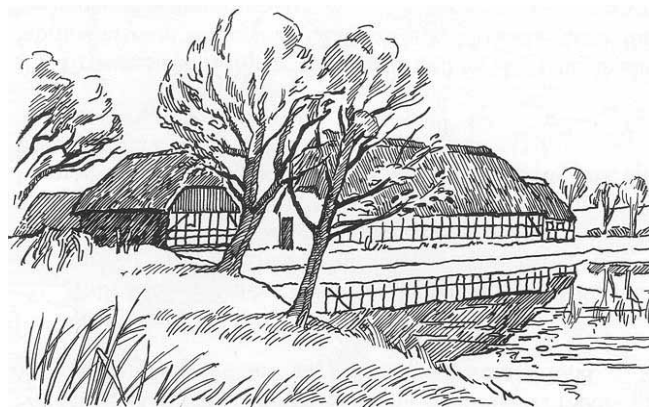
8. Ø Bakker midt i Nørreådal er en af Midtjyllands naturperler. Ø var en ø i stenalderhavet. Det særprægede landskab er en erosionsrest mellem to af istidens tunneldale. Ved Rydalsvej, som skærer midt gennem bakkerne, er anlagt en parkeringsplads. Herfra er der adgang til fods til de fredede lyngbakker, som byder på et betagende syn ud over Nørreådal.

9. Ved Skjern Kirkes våbenhus står to runesten. Den ene blev fundet i kirkens grundmur, den anden i Skjern Slots ruiner. I format og placering er den lille romanske kirke karakteristisk for Jyllands gamle vadestedskirker. Den er rejst af granitkvadre på en terrasse over Nørre-ådal. Til interiøret hører en smuk sengotisk altertavle fra begyndelsen af 1500-tallet og en bispefigur fra 1300-tallet.

10. Skjern Voldsted. I engene syd for kirken ses en gammel borgbanke. Her lå engang et slot, som regnedes for Østjyllands stærkest befæstede borg. Sikret af dobbelte volde og grave og med et solidt porttårn lå den firfløjede fæstning på et fundament af kampesten og nedrammede egepæle. Valdemar Alterdags drost, adelsmanden Peter Vendelbo havde bygget den o.1340, og den indflydelsesrige adelsslægt sad på slottet i næsten 300 år. Dets endeligt kom under trediveårs-krigen, hvor kejserlige tropper sandsynligvis ødelagde slottet i 1627. Sagnet fortæller, at borgens besætning holdt stand, til sulten tvang den til overgivelse. Der er adgang til voldstedet til fods.

11. Karmark Mølle er egnens bedst bevarede vandmølle. Smukt ligger kornmøllen ved skov og mølledam, som den har ligget siden 1793. En restaurering fandt sted i 1989/90. Den samme møllerfamilie har ejet Karmark i fem slægtled.

Vandmøllen får vand fra Hjorthede Bæk, der fra landsbyen Lee og til Skjern og Karmark Skove løber gennem en dyb og malerisk kløft.



Karmark Mølle

12. Ulstrup Slot er et monumentalt jysk herregårdsanlæg fra Chr. IVs tid. Beliggenheden er typisk for den gamle danske adelsgård. Voldgraven blev placeret ved randen af det faste land nord for Gudenådalens enge. Det oprindelige anlæg er i dag forholdsvis uskadt. Ladegårdens tre røde grundmurede længer øst for slottet er fra midten af 1600-årene.

13. Busbjerg og Hvorslev Bakker. Her findes nogle af de fineste udsigter i hele Gudenådal. Bevoksningen af lyng og krat af eg, birk og bævreasp var tidligere udbredt overalt langs ådalens sider. Det sagnrige Busbjerg er kendt for de årlige »Busbjergstævner«, hvor opførelsen af amatørskuespil er hovedattraktionen. Der er mulighed for at bestige både Busbjerg og Hvorslev Bakker fra de nærliggende parkeringspladser.

14. Gudenåcentralen og El-museet. Ved Tange finder vi Danmarks største vandkraftværk, som samtidigt er et velbesøgt el-museum.

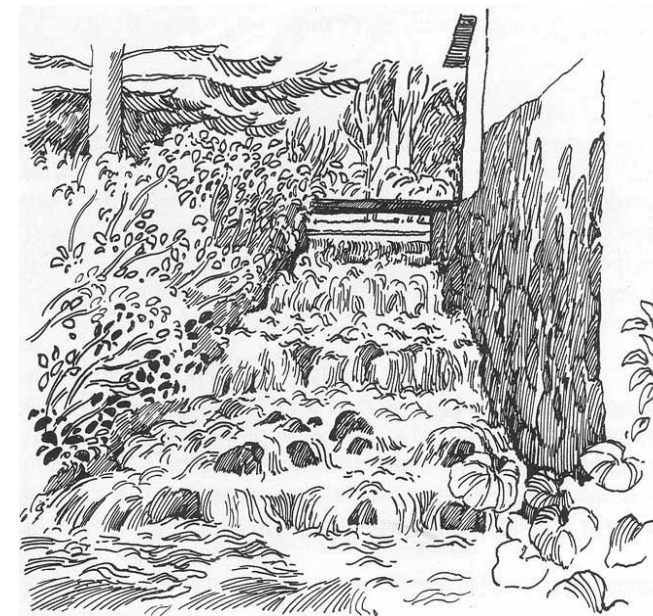
Værket blev opført i 1918-21. En dæmning på 800 m på tværs af dalen skabte Tange Sø. 625 ha eng blev sat under vand, og 27 huse og gårde forsvandt. Til gengæld fik værket et vandreservoir på 20 mill. m³ vand. Tangeværkets turbiner modtager 20 m³ pr. sek. og producerer årligt 11 mill. kWh strøm. Produktionen dækkede ved værkets opførelse 6 % af Danmarks el-forbrug, men i dag svarer det kun til 3000 parcelhuses årsforbrug.

15. Vindum Overgård og kirke. Tidligere lå her gårde og huse på klassisk vis tæt omkring kirken. Men i 1537 flyttede adelsmanden Jep Bruun landsbyen Vindum til dens nuværende plads. Hovedgårdens ældste bygninger er fra o.1650. De mange slægtsvåben og det kunstfærdige herskabspulpitur i Vindum Kirke fortæller om tilhørsforholdet til gården. Kirkens tårn kronet af et prægtigt barokspir.

16. Vindum Skov på ca. 326 ha er afvekslende med løv og nåleskov. På en mark 150 m syd for skoven ligger »Vindumstenen«, en af de største stenblokke i Jylland.

Forslag til vandreture findes i en særlig folder udgivet af Miljøministeriet.

17. Randrup Mølle. Møllehus og hovedbygning er smukt istandsat og står dermed i kontrast til nogle af de møllebygninger, som i 1700-årene lå ved mølledammen. Dengang var møllerne fæstede under Randrup Gods, og flere endte i armod. De selvejende møllere klarede sig bedre. Randrup blev den foretrukne mølle for sognefolkene i både Vinkel og Sdr. Rind, og malningen af mel og gryn fortsatte helt frem til 2. Verdenskrig. I 1935 blev møllens underfaldshjul udskiftet med en turbine.



Randrup Mølle